

Jens Lerbom

"Flyttare, flyktingar, återvändare:

Migration i gränsområdet kring Öresund under 1600-talets andra hälft"

ur

Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.)
Öresundsgränser: Rörelser, möten och visioner i tid och rum
(2007)

Serie: Centrum för Danmarksstudier nr 14, ISSN: 1651-775X

Upplaga för elektronisk publicering 2021 för forsknings-, utbildnings-
och biblioteksverksamhet och ej för kommersiella ändamål.

Publicerad med tillstånd från Makadam förlag.

<https://doi.org/10.37852/oblu.126.c175>

Tryckt utgåva finns i bokhandeln:

ISBN 978-91-7061-035-6

Makadam förlag, Göteborg & Stockholm

www.makadambok.se

Edition to be published electronically 2021 for research, educational and
library needs and not for commercial purposes.

Published by permission from Makadam Publishers.

<https://doi.org/10.37852/oblu.126.c175>

A printed version is available through book stores:

ISBN 978-91-7061-035-6

Makadam Publishers, Göteborg & Stockholm, Sweden

www.makadambok.se

Denna Creative Common-licens betyder att du som använder verket måste erkänna
ovanstående som upphovs personer; att spridning av texten är tillåten, men endast
i icke-kommersiella sammanhang; att verket inte får bearbetas.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.sv>

FLYTTARE, FLYKTINGAR, ÅTERVÄNDARE

MIGRATION I GRÄNSOMRÅDET KRING ÖRESUND
UNDER 1600-TALETS ANDRA HÄLFT

Jens Lerbom

Fredsavtalet i Roskilde 1658 innebar bland annat att riksgränsen mellan Danmark och Sverige flyttades från skogsområdena mot Småland och Västergötland ut i Öresund och Kattegatt. Med ett penndrag klövs statsrättsligt sett därmed ett sedan gammalt väl integrerat danskt kärnområde och ett nytt gränsområde skapades. En av flera omdiskuterade frågor kring övergångens konsekvenser är hur den nya gränsdragningen påverkade befolkningens rörelsefrihet i området.

Som så ofta när det gäller Skånelandskapens övergång till Sverige, vet Knud Fabricius besked. Även om hans övergripande frågeställning framför allt handlar om övergångsprocessens påverkan på den tidigare öst-danska befolkningens nationella identitet berör han också vid flera tillfällen hur gränsdragningen påverkade människors möjligheter, vilja och orsaker till att förflytta sig i området. Något förenklat tecknar Fabricius en process i tre faser. Fram till och med skånska krigets utbrott 1676 fortsatte kontakterna i stort sett obehindrat. Kriget och dess efterspel förändrade dock detta. Enligt Fabricius orsakade det en massutvandring. De som inte utvandrade eller flydde stängdes från och med 1680-talet in bakom en järnridå i Öresund. Mellan tio och tjugo tusen flyktingar på västra sidan Sundet kunde därmed inte återvända till sina förödda hem.¹

1. Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige. Anden del (Den skaanske provins 1660–1676)*, København 1906, s. 63–65; Knud Fabricius, »Skånsk indvandring til Sjælland i slutningen af 1600-tallet«, (Dansk) *Historisk Tidsskrift*, 11e række, III, 1952, s. 353f; Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige. Fjerde del*, København 1958, s. 43, 77, 124. Se

Denna tolkning har dock på senare tid ifrågasatts av forskare som menar att skapandet av det nya gränsområdet inte i praktiken fick någon större betydelse för interaktion och migration i området. Flera studier har visat att det förekom kontakter över Sundet ännu i början av 1700-talet. Fabricius' beräkningar vad gäller utvandringens omfattning har också ifrågasatts, bland annat har man pekat på att det förekom återvändande efter kriget.²

Frågan om hur gränser och gränsområden påverkar den befolkning som lever i dem har inte bara intresserat de forskare som ägnat sig åt Skånelandskapens övergång från Danmark till Sverige. Temat har länge diskuterats inom ett flertal vetenskapliga discipliner på en internationell nivå. Framför allt har man frågat sig på vilket sätt människors interaktion, migration, föreställningsvärldar och identiteter i gränsområden formas och förändras.³

En av dem som diskuterat hur mellanmänskliga kontakter och rörelsemönster på ett teoretiskt plan kan se ut i områden som är delade av en statsgräns är Oscar Martinez. Han pekar på fyra typer av interaktion över statsgränser. En gräns kan »alienera» kontakter, vanligtvis beroende på att statsmakterna på ömse sidor om gränsen ligger i konflikt med varandra. Vidare talar Martinez om »samexisterande» gränsområden; med det menas att mellanstatliga konflikter är reducerade vilket i sin tur gör att vissa kontakter över gränsen förekommer. Han talar också om hur befolkningens interaktion i ett gränsområde, trots att staterna satt upp vissa hinder, fortsätter att vara »ömsesidig» – det vill säga att den politiska gränsen inte påverkar gränsbefolkningens vardagliga sociala, kulturella

även Ingemar Ingers, »Skåne och Danmark. Några synpunkter», *Limhamniana*, Malmö 1963, s. 65, som talar om ett »barbariskt förbud mot alla förbindelser över sundet», samt Sven Tägil, »Öresund som vallgrav och förbindelseled», *Ale*, 1985:1. Järnriddån har blivit ett återkommande tema i dagens regionalistiska rörelser i Skåne. Se t.ex. Uno Rönndahl, *Skåneland utan förskoning*, Karlshamn 1981, s. 326.

2. Alf Åberg, *När Skåne blev svenskt*, Stockholm 1958, s. 110–113; Helga Leide, »Ödeläggelse och uppodling efter skånska kriget. En studie av gårdar, bönder och jordens uppodling i Landskronatrakten 1675–1700», *Scandia* 1971:37, s. 415, 420f; Hanne Sanders, »Pest och porlän. Regional identitet kring Öresund efter 1658», *Kulturens årsbok*, Lund 2000, s. 172f; Bodil Persson, *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*, Lund 2001, s. 299–304; Solveig Fagerlund, *Handel och vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709*, Lund 2002, s. 85–91.

3. Hastings Donnay & Thomas M. Wilson, *Borders. Frontiers of Identity, Nation and State*, Oxford 1999, särskilt kap. 3.

och ekonomiska kontakter. Slutligen pekar Martinez på vad han kallar »integrerade« gränsområden. Här råder det fred mellan de angränsande staterna vilket leder till ett fritt flöde av människor och varor över gränsen.⁴

Överfört till Fabricius' bild av den nya gränsdragningens konsekvenser skulle alltså kontakterna mellan människor på ömse sidor om Öresund under 1600-talet gått från att ha varit »ömsesidiga« under perioden 1658–76 för att, som en följd av kriget, relativt snabbt ha »alienerats«. Fabricius' kritiker menar i motsats till detta i stället att rörelser och kontakter mellan människor i Öresundsområdet, åtminstone ännu i början av 1700-talet, fortsatte att vara »ömsesidiga« eller möjligen »samexisterande«.

De två perspektiven har dock, trots sin oförenlighet, en sak gemensamt; en svag eller begränsad empirisk förankring. Helga Leide som visat att det skedde ett återvändande till Skåne efter kriget kan inte belägga mer än omkring ett dussin fall i de två socknar hon närstuderat. Hanne Sanders har visserligen visat hur pestepidemin i början av 1700-talet spreds från Själland till Skåne men det går inte att veta huruvida den spreds via många vardagliga eller enstaka illegala kontakter.⁵ Det är också tydligt att man hos Fabricius kan finna exempel på rena feltolkningar. Han berättar bland annat om en skånsk präst som i början av 1680-talet skall ha beordrats att hämta tillbaka en kvinnlig släkting som »utan lov« rest över till Danmark. Gunnar Carlqvist, som berör händelsen i Lunds stifts herdaminne, visar dock tydligt att saken *inte* handlade om olovliga kontakter över Sundet. Det var i själva verket prästen som var misstänkt för att ha gjort sin släkting gravid. Han hade rest till Köpenhamn för att, förgäves, försöka få kvinnan att vittna till hans fördel. Avsättningen berodde alltså på att prästen inte kunde bevisa sin oskuld. Att han rest till Köpenhamn spelade ingen som helst roll i domslutet.⁶

Den svaga empiriska förankringen är dock en i högsta grad förstälilig följd av att dåtiden sällan eller aldrig bokförde vare sig permanent eller

4. Oscar J. Martinez, *Border People. Life and Society in the U.S.-Mexico Borderlands*, Tucson 1994, s. 6–10.

5. Leide, s. 420f; Sanders, s. 168f.

6. Fabricius, *Skaanes övergang... Fjerde del*, s. 124; jfr Gunnar Carlqvist, *Lunds stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid, Serie II, Biografier*, vol. 5. Bara, Ljunits och Herrestads kontrakt, Lund 1954, s. 141f.

tillfällig migration. Men, vad få historiker tycks känna till är att frågan om migrationen från Skånelandskapen under 1600-talet ställdes redan i samtiden, att frågan till vissa delar besvarades och att svaren bevarats till eftervärlden. Det gör det möjligt att få en betydligt bättre inblick i hur det nya gränsområdet, och de våldsamma konflikterna i detsamma, påverkade befolkningens rörelsemönster.

Sjättepensräfsten

Den 15 mars 1684 beordrade generalguvernör Rutger von Ascheberg, på Karl XI:s order, häradshövdingar och magistrater i det skånska generalguvernementet att noga undersöka vilka personer, oavsett social tillhörighet, som efter 1658 lämnat Skånelandskapen. Syftet var att ta reda på om de hade lämnat efter sig någon egendom eller hade något arv innestående på sina hemorter. I så fall skulle de erlægga den så kallade sjättepengen, vilket motsvarade en sjättedel av värdet på egendomen, till statskassan. Den skånska adeln hade förhandlat till sig befrielse från denna extraskatt vid 1664 års riksdag, men i och med införandet av uniformitet 1683 återinfördes den.

Resultatet av räfsten återfinns idag i de så kallade sjättepenslängderna. Längderna har inte tidigare uppmärksammats av historiker med undantag för Jerker Rosén som dock specifikt analyserade kronans intresse för den skånska adelns godsinnehav.⁷ Räfsterna omfattade dock även obe-suttna och undanskymt i de ofta voluminösa utredningarna kring adelns godstransaktioner återfinns listor över vanliga människor som av olika anledningar befann sig utomlands.

Tyvär är inte alla längder bevarade och de har av olika anledningar blivit utspridda på olika arkivbildare. Längder saknas av allt att döma helt och hållet från Blekinge och från samtliga städer i Skåne utom Lund och Landskrona. Från den skånska landsbygden finns listor från tretton av tjugotre härader i behåll. Det halländska materialet är bäst bevarat. Här återfinns förteckningar från samtliga härader och städer.⁸

7. Jerker Rosén, »Sjättepeningen och den svenska godspolitiken i Skåne på 1600-talet«, *Scandia*, 1943:1, s. 42f, 54f, 57f, 65, 83f.

8. Riksarkivet, Stockholm: Räfst och likvidationsmyndigheter, vol. 34, Likvidationskommission över sjättepeningen i Skåne och Halland 1689–1694, signum D:1. »Häradshövding-

Längderna är inte heller enhetligt utförda. I de flesta fall anges utvandrarnas namn och ursprungliga hemort. Vanligtvis anges också ungefär när utvandringen skett och var emigranten vid tidpunkten för nedtecknandet befann sig. Ibland finns det också uppgifter om utvandrarnas släktförhållanden. Men några av listorna är mycket summariska, som exempelvis från Frosta härad där det kortfattat noterats att inga bönder utvandrat men däremot att ett specificerat antal snapphanar flytt under kriget.⁹

Det är alltså omöjligt att med hjälp av längderna presentera några exakta beräkningar på utvandringens omfattning, men samtidigt är antalet notiser så stort och de enskilda berättelserna så pass detaljerade att det går att urskilja flera intressanta mönster och tendenser. Det gäller i synnerhet utvandringen från den skånska och halländska landsbygden vilken också, på grund av källäget, kommer att stå i fokus för följande undersökning. Ambitionen är – trots att längderna i första hand påvisar en aspekt av flera tänkbara rörelsemönster – nämligen den permanenta utvandringen, att problematisera, diskutera och försöka fördjupa vad tidigare forskning sagt om befolkningens vilja och möjligheter att förflytta sig i det nya gränsområdet.

arnas hållna inkquisitioner uti Skåne och Halland angående Hans Kongl. Maj:ts och Kronans competerande sjättepenning sedan anno 1658« (RLM vol. 34 sign. D:1); Landsarkivet, Lund: Skånska Generalguvernementskansliet, signum DIII:2, »Skrivelser från häradshövdingar och befallningsmän« (fasc.), »Sjättepennglängder för Åsbo härader« (GGK DIII:2) samt signum DIII:12, »Skrivelser från magistrater« (GGK DIII:12); Göta hovrätts arkiv, Jönköping: Renoverade domböcker Malmöhus län 1683–1693, signum EVIIAAJ:1, opag., Under Rönneberga, Oxie, Torna och Bara häradsrätter sommar- och hösttingen 1684 (GHR EVIIAAJ:1); *Lund på 1690-talet. 1691 års sjättepenningsslängd med upplysande anmärkningar, 1. Klemens och Drottens rotar*, utg. Gunnar Carlquist, Lund 1923; *Lund på 1690-talet. 1691 års sjättepenningsslängd med upplysande anmärkningar, 2. Krafts och Vårfru rotar*, utg. Gunnar Carlquist, Lund 1924; Krapperup slott, Krapperupsstiftelsens arkiv: Bjärsgårds godsarkiv, signum AII:1 resp. H:2:1–4, »Handlingar rörande Elin Passberg«.

9. Se till exempel RLM vol. 34 sign. D:1, fol. 186–216; Frosta härads sjättepennglängd.

Utvandringen enligt sjättepengslängderna – en överblick

Totalt sett finns det i de bevarade sjättepengslängderna över fem hundra notiser om utvandrade skåningar och hallänningar. Till detta skall också läggas ett antal notiser där det uttryckligen sägs att ingen utvandring skett.¹⁰ En sammanställning av notiserna antyder att utvandringen från Skåne före kriget tycks ha varit mycket begränsad. Sammanlagt rör det sig, vilket framgår av tabell 1, om endast åtta notiser i de tretton häraderna från vilka sjättepengslängder finns bevarade. Under samma period noteras över hundra fall av utvandring från Halland.

Tabell 1. Notiser om utvandrade från Skånes och Hallands landsbygd före, under och efter skånska kriget enligt sjättepengsnotiserna

	Före 1676	1676–79	Efter 1679	Ej angiven tidpunkt
Skåne (13 häraderna)	8	113	10	8
Ospecificerat antal	–	8	–	–
Halland	103	16	6	226
Ospecificerat antal ^a	1	–	–	6

Källor: RLM Vol. 34:D:1; GGK DIIIf:2; GHR EVIIAAA:1, Under Rönneberga, Oxie, Torna och Bara häradsrätter sommar- och höstingen 1684.

Anmärkningar: (a) T.ex.: RLM vol. 34:D:1 fol. 956v-959v för Veddice i Halland där notisen anger: »Erik Svenssons söner som är i Danmark har arv i Krokstorp.«

Skånska kriget utgör en tydlig brytpunkt. Antalet notiser om migration från Halland sjunker kraftigt samtidigt som de tiofaldigas i Skåne. Efter kriget sjunker antalet i båda landskapen. I Skåne tycks utvandringen återgå till en mer »normal« förkrigstida nivå medan nedgången i Halland i jämförelse med hur det såg ut före kriget är markant. Det bör dock understrykas att över två hundra notiser, framför allt rörande Halland, inte anger någon tidpunkt för exakt när utvandringen skulle ha skett.

10. Se till exempel GGK DIIIf:2, Fjäre härads sjättepengslängd, opag., Landa och Idala socknar; Södra Åsbo härads sjättepengslängd, opag., Strövelstorp och Björnekulla.

Tabell 2. Tidpunkter för utvandringen från Halland och Skåne före skånska kriget enligt sjättepengsnotiserna

Period	Skåne	Halland
1630–39	0	2
1640–49	0	5 ^a
1650–59	3 ^b	31 ^c
1660–69	3 ^d	32 ^e
1670–75	2	23
1680–1684/87	10 ^f	6

Källor: RLM vol. 34 sign. D:1; GGK DIIIIf:2; GHR EVIIAAAJ:1, Under Rönneberga, Oxie, Torna och Bara häradsrätter sommar- och hösttingen 1684.

Anmärkningar: (a) Varav en utv. »omkring 1645«.

(b) Samtliga utv. 1659.

(c) Varav sex utv. 1658.

(d) En utv. 1668 och på »1660-talet«.

(e) Varav en utv. 1660.

(f) Ett antal notiser anger endast »efter freden«.

Frågan är då i vilken utsträckning utvandringen skett i anknytning till något av fredssluten mellan Danmark och Sverige. Eller är utvandringen tidsmässigt utspridd?

Vid en sammanställning (tabell 2) av de något över hundra notiser som anger när eller ungefär när den fredstida utvandringen skall ha ägt rum, så tycks även här de halländska respektive skånska migrationsmönstren skilja sig åt i viss mån. Den halländska utvandringen tycks inte, med utgångspunkt i de notiser som har tidsangivelser, ha skett i anknytning till något av fredssluten 1645, 1658 eller 1660. Tidsangivelserna är nämligen relativt jämnt fördelade på decennierna före krigsutbrottet 1676. Både under tioårsperioden 1650 till 1659 och 1660 till 1669 utvandrade omkring trettio personer. Utvandringen efter kriget är jämnt fördelad under perioden 1680 till 1684.

För skånsk del är utvandringen tidsmässigt spridd under perioden 1660–76 medan de notiser som rör utvandringen efter kriget är mer svårtolkade. Samtliga tio notiser anger endast i lätt varierade ordalag att utvandringen skett »efter freden«.

Tabell 3. Vistelseorter för utvandrade skåningar och hallänningar enligt sjättepengsnotisererna

Ort	Skåne	Halland
Amager	–	1
Amsterdam	–	1
Askerdalen (?) ^a	–	2
Danmark	22	17
Ekenäs (?)	–	1
Fredrikshald	–	2
Fyn	–	1
Helsingör	1	11
Holbæk	–	2
Holland	–	6
Köpenhamn	5	137
Lolland	–	1
Norge	–	12
Roskilde	–	1
Själland ^b	28	40
Turkiet	–	1
Tyskland	–	1
Ålborg	–	1
Utomlands ^c	–	18

Källor: RLM vol. 34 sign. D:1; GGK DIII:2; GHR EVIIAAA:1, Under Rönneberga, Oxie, Torna och Bara häradsrätter sommar- och hösttingen 1684.

Anmärkning: (a) Tolkning av svärläst notis för Tölö socken i Fjäre härad.

(b) Hit hör även nio notiser som anger »andra sidan« och som tolkats som att Själland avses.

(c) Innefattar beteckningar som i »främmande land«, »utrikes«, »utomlands«.

Ytterligare en skillnad mellan den skånska och halländska utvandringen är av geografisk art. En sammanställning (tabell 3) av de över tre hundra notiser där vistelseorter anges visar att den skånska migrationen uppenbarligen inte bara varit begränsad numerärt utan även geografiskt. Av totalt femtiosex uppgifter om uppehållsorter anger samtliga mer eller mindre specificerat Danmark väster om Sundet med Själland, eller »andra sidan« som det också benämns, samt Köpenhamn som främsta vistelseorter.

De halländska utvandrarerna hade i likhet med skåningarna huvudsakligen sökt sig till Köpenhamn och Själland. Men de återfinns också betydligt längre bort från sina hemorter. Hallänningarna sökte sig också till Fyn, Lolland och Ålborg på Jylland. Bland notiserna återfinns även Holland och Norge samt i enstaka fall Tyskland och Turkiet.¹¹

Skåningarnas och i synnerhet hallänningarnas migrationsmönster passar väl in i vad som tidigare är känt om migrationens mål i det tidigmoderna Europa. Migrationen var, med några halländska undantag, främst regional i meningen att den skett inom det danska rikets tidigare gränser. Vanligtvis flyttade man inom relativt korta avstånd och då framför allt med städer som mål.¹²

På ett kvantitativt plan antyds, trots att notiserna bara återger människors rörelser i en riktning, att kontakterna i Öresundsområdet under perioden 1658–76, åtminstone vad gäller Halland, skall betecknas som »ömsesidiga«. Detta är också vad tidigare forskning pekat på. Det framgår också, föga förvånande, att utvandringen ökade påtagligt i samband med kriget.

Det gäller i synnerhet Skåne, som ju också drabbades värst. Den påtagliga minskningen av utvandringen efter kriget skulle också kunna tyda på att den ömsesidiga gränsinteraktionen på grund av hårdare kontroll blivit allt mer »alienerad«. Men för att kunna bekräfta detta måste vi gå närmare in i vad de enskilda notiserna berättar. Frågor som måste ställas är därför: Vilka var utvandrarerna och varför hade de lämnat sina hem?

Sjättepengslängderna är som redan nämnts ett problematiskt källmaterial på grund av att de inte är enhetligt utförda. Några av längderna är dock så pass detaljerade och noggrant utformade att det går att göra en mer ingående analys av dem. Det rör sig om längderna från Södra och Norra Åsbo härader i nordvästra Skåne samt Fjäre och Viske härader i den nordligaste delen av Halland. Längderna återfinns i det skånska generalguvernemangets arkiv och är utförda relativt kort tid efter påbudet som utfärdades i mars 1684.¹³ Notiserna är, i jämförelse med övriga längder,

11. Den »turkiska« notisen i GGK DIII f:2, Fjäre härads sjättepengslängd, opag., Vallda socken, berör Jöns Persson som satt fånge sedan någon gång före 1677.

12. Leslie Page Moch, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650* (2 utg.), Bloomington 2003, s. 16f, 33–40.

13. GGK DIII f:2, opag., Södra och Norra Åsbo respektive Fjäre och Viske härads sjättepengslängd. Längderna är daterade mellan april och juli 1684.

mycket detaljerade; de anger inte bara antalet utvandrare utan även, som i Åsbo, uppgifter om individer som dött under kriget och, som i exempelvis Fjäre, osäkra fall där man inte riktigt känt till vart personen ifråga tagit vägen.¹⁴ Dessa längder kommer därför att stå i centrum för en närmare analys. Vissa jämförelser med andra längder kommer dock att göras.

Migrationen i fredstid

Både Fabricius och hans kritiker är som sagt tämligen överens om att interaktionen i Öresundsområdet under perioden 1660–76 kännetecknades av öppenhet. Gränsen var dock inte helt oreglerad. Det viktigaste hindret var givetvis stora sjötullen som ovillkorligt införts 1658. Samtidigt måste man komma ihåg att dansk lag och rätt fortfarande gällde i området. Svenska passlagar och regleringar rörande migration gällde av allt att döma inte i Skånelandskapen. Det är dock känt att det under perioden utfärdades tillfälliga påbud om att spärra gränsen. Ett av de mer kända påbuden i sammanhanget är Karl X Gustavs plakat av den 20 november 1658 som förbjöd alla kontakter över Sundet under hot om dödsstraff.¹⁵ Påbudet skall dock, mot bakgrund av vad Fabricius sagt och analysen av sjättepengslängderna tydligt visat, ses som tillfälligt knutet till det pågående kriget och inte som den danska rättshistorikern Inger Dübeck menar en uppföljning av fredstraktaten 1658.¹⁶

Så vad handlade då den skånska och halländska migrationen om under de första sexton åren som svenska provinser? Vilka var utvandrarerna och varför hade de utvandrat? Ser man till det tidigmoderna Europa i stort så var det relativt vanligt att människor någon gång under sin livstid flyttade. Den vanligaste orsaken var sökandet efter arbete men det kunde också handla om ingångna äktenskapsförbindelser. De tidigmoderna arbetsvandringarna kunde röra sig om såväl krigstjänst, civiltjänst, säsongs- eller hushållsarbeten eller studier.¹⁷ Migrationen kunde vara per-

14. Exempelvis GKG DIII:2 Fjäre härads sjättepengslängd opag., Vallda socken om Börta Nilsdotter från Vallda socken; man visste inte riktigt säkert var hon befann sig.

15. A. Stiernman, *Samling utaf Kongl. bref, stadgar och förordningar...*, del 2, Stockholm 1750, s. 885f.

16. Inger Dübeck, *Fra gammel dansk til ny svensk ret. Den retlige forsvenskning i de tabte territorier 1645–1683*, København 1987, s. 80f, 97.

17. Moch, s. 16f, 33–40.

manent, det vill säga att utvandrarerna stannade för gott på den nya orten, eller cirkulär, i form av tillfälliga arbetsvandringar och säsongsarbeten. Det gällde framför allt den migration som hade sökandet efter arbete som drivkraft. I Sverige är dalfolkets arbetsvandringar och svedjefinnarnas invandring från Savolax och givetvis valloninvandringen på 1600-talet väl kända.¹⁸

Frågan är, med tanke på just detta gränsområdes delvis specifika historiska omständigheter, om längderna även vittnar om andra orsaker till utvandring i gränsområdet kring Öresund. Tyvärr är notiserna, både vad gäller Skåne och Halland, knapphändiga med information om de utvandrarnas sociala ställning och av vilka orsaker de flyttat. Men med utgångspunkt i namnskick, ursprungsort och släktskapsuppgifter går det att få en övergripande bild av utvandrarnas ålder, härkomst och i vissa fall även anledningen till utvandringen.

Majoriteten av utvandrarerna i fredstid från Fjäre och Viske härad var män. Många av de släktuppgifter som är noterade antyder att det framför allt var fråga om yngre individer som utvandrat tillsammans med ett eller flera syskon. I Fjäre härad, där sammanlagt trettiosex individer hade utvandrat före krigsutbrottet, var det endast en, Lars Börsson från Vallda socken, som uttryckligen lämnat sitt hem tillsammans med, som det noteras i längden, »hustru och barn«. I hans fall uppgavs orsaken ha varit fattigdom. I de övriga fyra fallen framgår det att det handlade om syskon, främst bröder, som utvandrat.¹⁹

Liknande förhållanden gäller för Viske härad. I ett fall hade en far och son utvandrat tillsammans; det rör sig om Jöns Börjesson från Sälltorp socken som på 1650-talet flytt från socknen på grund av att de anklagats för stöld. Precis som i Fjäre härad återfinns flera exempel på hur hela syskongrupper utvandrat. Ett typiskt exempel är de fyra syskon Börjesson/Börjesdotter från Bua socken i Viske härad som alla lämnat socknen omkring 1658.²⁰ Från båda häraderna framgår det att i minst tjugofyra fall

18. Göran Rosander, *Dalska arbetsvandringar före nya tidens genombrott*, Stockholm 1979; Richard Broberg, *Invandringen från Finland till mellersta Skandinavien före 1700*, Stockholm 1980; Bernt Douhan, *Arbete, kapital och migration. Valloninvandringen till Sverige under 1600-talet*, Uppsala 1985.

19. GGK DIII f:2, Fjäre härads sjättepengslängd, opag., Vallda och Landa socknar.

20. GGK DIII f:2, Viske härads sjättepengslängd, opag., Bua socken, opag. Syskonens förnamn anges ej i längden.

hade den utvandrade en eller flera familjemedlemmar, främst föräldrar, kvar i livet på hemorten.

Med tanke på att de flesta utvandrarerna tycks ha utgjorts av yngre individer med familjemedlemmar kvar på hemorten, och i kombination med vad som uppges i längderna om deras yrken på den nya orten, handlade förmodligen den fredstida utvandringen från Halland huvudsakligen om arbetsvandringar. Det gäller till exempel bröderna Bengt och Börje Olsson från Lindome socken, Fjäre härad, som enligt uppgift hade lämnat sin by för att söka arbete på annan ort.²¹ Det finns inte heller anledning att tro att de hallänningar som vid tiden för räfsten befann sig i Holland var där av andra orsaker än arbete. Det är väl känt att Holland under tidigmodern drog till sig tusentals arbetssökande unga män och kvinnor från Norden.²²

Uppgifterna kring de fåtaliga utvandrarerna från Åsbo i Skåne före kriget är också de mycket knapphändiga. Vi kan konstatera att samtliga var män. Förmodligen var åtminstone två av de tre bortflyttade i likhet med de flesta halländska emigranterna yngre och ogifta med tanke på att de i längden omnämns som »drängar«. Det handlar om »Store« och »Lille« Jöns Persson från Össjö som hade lämnat Össjö by någon gång på 1660-talet. Den tredje, bonden Olof Svensson, hade omkring 1674 lämnat sin gård och rest över till Själland.²³ Notisen ger också klart besked att orsaken var ekonomiska svårigheter:

Pål Månsson som har bott i Torstorp by över 30 år och är en man vid 60 år gammel så och Pål Svensson i Gunnarp som är 78 år och är född på hemmanet som han där sammestädes åbor berättandes bägge efter tillfrågan [...] Att en bonde Olof Svenss: i Torstorp by, 2 år för näst avlidne kriget flyttade över åt Själland, som intet annat hade än fattigdom att dragas med. Gården stod strax öde.²⁴

En närmare jämförelse med samtliga åtta skånska notiser om fredstida utvandrare stärker bilden av i migrationshänseende sett trögrörligt skånskt

21. GGK DIII:f:2, Fjäre härads sjättepenslängd, opag., Lindome socken.

22. Sølvi Sogner, »Tjenestejenter til Holland«, *Nordliv 1995-97. Migrasjon i Norden*, red. Michael Drake, Sølvi Sogner, Sune Åkerman m.fl., Oslo 1997.

23. GGK DIII:f:2, Södra och Norra Åsbo härads sjättepenslängd, opag., Össjö och Tästarps socknar.

24. GGK DIII:f:2, Södra Åsbo härads sjättepenslängd, opag., Tästarps socken.

bondesamhälle. Av de övriga fem utvandrarerna var en bonde. Jöns Ibsen från Bunkeflo, som förmodligen följt med sin sockenpräst, Hans Allesen, till Danmark omkring 1660, hade uppenbarligen inte tagit med sig sin familj. I längden noteras nämligen: »I samma tid [som prästen flyttat] skall en bonde i Vintryga, Jöns Ibson, rest över. [Han] hade ingenting till bästa [och] hans hustru blev [kvar].«²⁵

De övriga fyra utvandrarerna från Skåne kan i samtliga fall utom ett kopplas till händelser kring och konsekvenser av 1658 års statsskifte. Det rör sig om två tjänstemän och två präster. Peder Timmerman som hade varit fogde i Frosta härad hade någon gång på 1660-talet lämnat Skåne utan att lämna kvar någon egendom. Orsaken anges inte men troligt är att det har att göra med att så gott som samtliga danska tjänstemän byttes ut mot tyskar och svenskar.²⁶

De två prästerna är välkända namn i övergångstidens historia. Det rör sig om Hans Allesen från Bunkeflo och Sören Hegelund från Fosie som båda dömdes till döden för sin medverkan i Malmösammansvärjningen (1659) men benådades vid avrättningsplatsen. De satt fängslade en tid men frigavs mot stora summor pengar, vilket också noteras i längden. Båda lämnade Skåne för tjänster i Danmark och Norge.²⁷

Den fjärde emigranten kan dock inte sägas ha lämnat Skåne på grund av statsskiftet 1658. Henrik Ågren, en före detta inspektör hos generalguvernör Gustaf Banér, hade av okänd anledning lämnat fru, barn och egendom i Färs härad och rymt till Danmark omkring 1673. Ågren var med tanke på sin tjänst förmodligen av svensk nationalitet. Anledningen till flykten anges inte. Ett antagande kan vara någon form av konflikt med arbetsgivaren eller, med tanke på att han lämnat hustru och barn, en familjekonflikt.²⁸

En mer ingående analys av vad notiserna berättar visar att det, precis som tidigare forskning antagit, är uppenbart att kontakterna över Sundet fortsatte att vara »ömsesidiga« trots den nya gränsdragningen. Samtidigt

25. GHR EVIIAAAJ:1, Oxie häradsrätts renoverade dombok 16840417, opag.

26. RLM D:1:34, Frosta härad, fol. 186–213; Se även Alf Erlandsson, *Skånska Generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv*. Lund, 1967. s. 158.

27. GHR EVIIAAAJ:1, Oxie häradsrätts renoverade dombok 16840417, opag. För utförliga biografier, se Gunnar Carlquist, *Lunds stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid, Serie II, Biografier*, 2. *Oxie kontrakt*, Lund 1948, s. 193–197 och s. 353–355.

28. RLM 34:D:1, Färs härad, fol. 193v.

är det är viktigt att betona de tydliga skillnaderna i migrationsbenägenheten mellan Halland och Skåne. Förklaringen till detta ligger förmodligen i de två landskapens delvis olika socioekonomiska struktur. Skåne dominerades av en godsekonomi där bönderna varit hårdare knutna till godsens. Halland hade däremot ett betydligt större inslag av kronohemman och självägande i kombination med fattigare förhållanden och överbefolkade gårdar.²⁹

Migrationen under skånska kriget

Fördrivning och massflykt under orostider är i ett historiskt perspektiv ett välkänt och tyvärr fortfarande aktuellt faktum. Religionskrigen i 1500-talets Frankrike och Tyskland utgör några väl kända exempel på hur människor valde eller tvingades att lämna sitt land av konfessionella skäl.³⁰ Även det svenska riket bevittnade stora flyktingströmmar under 1600-talet. I samband med krigen mot Ryssland på 1500- och 1600-talet flydde tusentals ortodoxa från Finland till Ryssland.³¹

Att skånska kriget skapade flyktingströmmar är också sedan länge väl känt och beskrivet i litteraturen. Det har redan av den inledande översikten framgått att kriget satt tydliga spår även i sjättepenslängderna. Flera av de enskilda berättelserna låter läsaren dessutom ana hur kriget drabbat befolkningen i området. Längderna från Åsbo berättar till exempel inte bara om flyktingar utan räknar dessutom upp en mängd snapphanar vilka antingen dött i strid, dödats av varandra eller avrättats under kriget. Notisen från Starby socken i Södra Åsbo är typisk i sammanhanget:

Snapphanar var tvenne bröder Per och Christopher Nielssöner var av den förre blev steglad vid Helsingborg och den senare rymde över, lämnade ingen ting efter sig, hava och intet att vänta efter modern som bor i klockargården i Starby.³²

29. Mats Olsson, »Att inte understå sig att lämna sina hemman«, *Historisk tidskrift* 2001:1; Albert Sandklef, »Hallands jordbruk 1656–1900«, *Hallands historia, del 2. Från freden i Brömsebro till våra dagar*, red. Jerker Rosén m.fl., Halmstad 1959.

30. Moch, kap. 2 samt där anförd litteratur.

31. Nils Erik Villstrand, »Statsmakt och migration under svensk stormaktstid«, *Historisk tidskrift för Finland*, 74:1, 1989, s. 20f.

32. GGK DIII2:f, Södra Åsbo härads sjättepenslängd, opag., Starby socken.

Det var dock inte bara stridande som drabbades av kriget. Flera notiser, som exempelvis från Torna härad 1684, vittnar om svåra konsekvenser för civilbefolkningen:

Jöns Nilsson som förr hållit prämen där sammastädes i krigstiden överrest till Själland, dess hus nederbrutit på sal. Fältn. Fabian von Fersens befallning, samt prämen sänkt av våra egna. Egendomen som Jöns Nilsson haft behållen har han fört med sig till Köpenhamn, eljest hava ock trenne fiskare [...] Olof Larsson, Nils Svensson och Mårten Christensson och bonden Sven Persson flytt åt Själland i krigstiden sedan de alldeles avplundrade voro, hava här nu ingen efterlåtskap.³³

Vad diskussionen kring krigets återverkningar i första hand handlat om är hur omfattande utvandringen som en följd av kriget var. Knud Fabricius stöder sig framför allt på de så kallade bäckenbrev och beviljad skattefrihet för skåningar i Danmark. Fabricius har noterat omkring 950 bäckenbrev och skattebefrielser och antar att bakom varje individ döljer sig en familj om cirka fem personer. Dessutom lägger han till ett ospecificerat antal skåningar som inte beviljats friheter och kommer fram till den ofta citerade summan mellan 10 000 och 20 000 utvandrade.³⁴

Fabricius' uppskattningar har dock kritiserats. Alf Åberg har, utan att presentera några egna belägg, ifrågasatt att hela familjer kunnat fly med tanke på kriget. Helga Leide har kritiserat både Åberg och Fabricius för att de inte diskuterat möjligheten att det skett en återinvandring efter kriget. Något som hon visar skedde i åtminstone ett dussin fall i ett par socknar Rönneberga härad.³⁵ Frågan är vilka av de olika tolkningarna som stöds av sjättepengslängdernas notiser?

Notiserna över utvandrade från Åsbo stiger dramatiskt under krigsåren medan de minskar i Fjäre och Viske. Sammanlagt rör det sig i Åsbo om 96 notiser. Med Fabricius' sätt att räkna, nämligen att det bakom varje enskild notis skulle dölja sig fem familjemedlemmar, skulle en beräkning av utvandringen från Åsbo därmed hamna på uppskattningsvis omkring

33. GHR EVIIAAA;1, Torna häradsrätts renoverade dombok vårtinget 1684, opag.

34. Fabricius, »Skånsk invandring«, s. 353f, 358, 372. Bäckenbrev var en form av officiella tillstånd att tigga vid kyrkor i Danmark. Fabricius lutar sig också mot uppgifter i kyrkböcker och mantalslängder. Hans beräkningar återges t.ex. som »tiotusentals« i Ingvar Svanberg & Mattias Tydén, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*, Stockholm 1998.

35. Åberg, *När Skåne blev svenskt*, s. 110–113; Leide, s. 415, 420f.

500 individer. Det motsvarar omkring fem procent av en befolkning på omkring 11 000 vid 1600-talets mitt.³⁶

Överfört till Skåne som helhet, där den senaste beräkningen av landsbygdens befolkningsmängd vid 1600-talets mitt ligger på omkring 140 000, skulle siffran fem procent i så fall motsvara omkring 7 000 utvandrare från landsbygden – vilket skulle halvera Fabricius' övergripande beräkningar.³⁷ Men till skillnad mot bäckenbrev och skattebefrielser innehåller sjättepengslängderna, vilket redan framgått, inte bara namnuppgifter utan även epitet, titlar, hemorter och, vilket är viktigt i sammanhanget, uppgifter om familjeförhållanden, vilket gör det möjligt att närmare problematisera Fabricius' beräkningsgrunder.

Tabell 4. Titlar och benämningar på utflyttade under och i samband med skånska kriget enligt sjättepengsnotiserna

	<i>Södra och Norra Åsbo</i>	<i>Fjäre och Viske</i>
Snapphanar	82	0
Bönder	6	5
Tjänstemän	2	0
Soldat	0	1
Ej angiven titel	6	1
<i>Summa</i>	96	7

Källor: GKG DIII f:2, opag. Sjättepengslängder för Södra och Norra Åsbo respektive Fjäre och Viske härader 1684.

En sammanställning av tituleringar och benämningar i längderna visar att den stora gruppen flyktingar utgörs av vad svenska myndigheter kallar »snapphanar«, det vill säga individer som slagits på dansk sida i kriget. Av de sammanlagt 96 notiserna om krigstida utvandring från Södra och Norra Åsbo handlar, vilket framgår av tabell 4, över 80 om individer med detta epitet. Låt oss titta närmare på deras familjeförhållanden.

Av de sammanlagda antalet skånska krigsflyktingar hade femton uttryckligen flyttat tillsammans med en eller flera familjemedlemmar. I tio

36. Lennart Andersson Palm, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571–1997*, Stockholm 2000, s. 214f.

37. Siffrorna har avrundats utifrån beräkningar av Palm, s. 198.

av dessa fall, samtliga benämnda som snapphanar, rör det sig om bröder som flytt tillsammans. I endast fyra notiser noteras uttryckligen att utvandringen skett tillsammans med hustru och barn. I ett fall rör det sig om far och son som flytt.³⁸ Det vanligaste har alltså, som Åberg antagit, varit att kriget splittrat familjer. En del notiser, exempelvis den om Kiäll Bentsson som flytt från Oderljunga socken i Norra Åsbo härad, belyser på ett intressant sätt hur kriget kunde skilja familjer åt.

Kiäll Bentsson snapphane, blev ihjälskjuten av en dess kamrat, lämnade varken löst eller fast, var en tiggare, föräldrarna är än fuller kvar, men hava ingenting till bästa. Brodern Jon Bentsson, en ung dräng, tjänar under vårt folk, har heller ingenting efter sig.³⁹

Citatet visar tydligt att båda föräldrarna fanns kvar i livet och var bosatta i Skåne. Dessutom var en bror i svensk tjänst. Fabricius antagande att det bakom varje uppgift om en skånsk flykting också döljer sig en familj håller alltså inte för en närmare granskning. Slutsatsen måste därför bli att antalet utvandrare och flyktingar från Skånelandskapen som en direkt eller indirekt följd av kriget inte skall räknas i tiotusental men väl, vilket är nog så dramatiskt, snarare i tusental.

Samtidigt måste en viktig men av andra forskare sällan kommenterad uppgift hos Fabricius lyftas fram. Han menar nämligen att utvandringen i samband med kriget inte var jämnt fördelad över landskapet. Hela 85 procent av de bönder som beviljades bäckenbrev var exempelvis hemmahörande i området kring Landskrona. Mycket få av dessa kom enligt Fabricius från andra härader som var i det närmaste lika hårt krigsdrabbade och, enligt honom, »danskvänliga«, som Villand, Göinge och Åsbo.⁴⁰

Sjättepengslängden från Rönneberga härad bekräftar bilden av att utvandringen från Skåne i samband med kriget var koncentrerad till vissa områden. På vårtinget år 1684 fick nämnden och tingsallmogen i Rönneberga härad frågan om vilka familjer som lämnat häradet efter 1658. De sade sig inte veta om någon. Generalguvernören trodde uppenbarligen inte på detta utan bad om en noggrannare undersökning. Vid hösttinget samma år kom frågan återigen upp men svaret blev i stort sett detsamma.

38. G GK DIII f:2, Södra och Norra Åsbo härads sjättepengslängd, opag., passim.

39. G GK DIII f:2, Norra Åsbo härads sjättepengslängd, opag., Oderljunga socken.

40. Fabricius, »Skånsk invandring«, s. 353f.

Man drog sig dock till minnes en klockardotter som befann sig i Danmark samt, som man uttryckte det, »ett antal präster«. I en tredje förfrågan (1687) berättade tingsallmogen och nämnden att »åtskilliga bönder och snapphanar« lämnat häradet i samband med kriget.⁴¹ Böndernas berättelser i Rönneberga får stöd av biografiska uppgifter i Lunds stifts herdaminne. Av Rönneberga kontrakts sammanlagt sju sockenpräster flydde fem till Danmark under kriget. Endast en av dem återvände efter freden. I Södra och Norra Åsbo kontrakt flydde inte en enda präst i samband med eller efter kriget.⁴²

I krigets spår

Den inledande översikten visar som sagt att utvandringen från Skåne-landskapen minskade efter kriget. För skånsk del tycks det som om siffrorna efter fredsslutet återgick till en »normal« förkrigstida nivå medan minskningen i Halland är mer dramatisk. Samtidigt måste den stora andelen odaterad utvandring från Halland tas med i beräkningen. Det är omöjligt att avgöra när utvandringen skall ha skett. Det är endast sju av över två hundra notiser som låter oss ana en ungefärlig tidpunkt. I dessa berättas nämligen att personen ifråga lämnat sin hemort »för länge sedan«, som till exempel i fallet med Börta Nilsdotter, som enligt längden »för lång tid sedan härifrån bortrest. En tid därefter ärvt av sin farfader Olof Bengtsson i Hyltan. Ingen efterrättelse finns«.⁴³

Innebär då detta att sjättepengslängderna återspeglar den övergång från ömsesidiga till alienerade kontakter i Öresundsområdet som Knud Fabricius med sin järnridåmetafor menat sig se? Ser man till lagstiftningen är det inte svårt att hålla med Fabricius om en allt hårdare reglerad gräns. Passtvang, för både utrikes och inrikes resande, hade instiftats i Sverige redan under 1500-talet. År 1620 utfärdades även ett principiellt

41. GHR EVIIAAAJ:1, Rönneberga häradsrätts renoverade dombok vårtinget 1684, opag., 16841001, s. 33v–34r; RLM vol. 34 sign. D:1, Rönneberga härad, fol. 33v–34.

42. Gunnar Carlquist, *Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid, Serie II, Biografier, vol. 7. Onsjö, Harjagers och Rönnebergs kontrakt*, Lund 1959; densamme, *Lunds stifts herdaminne... vol. 10. Åsbo och Bjäre kontrakt*, Lund 1985. Angående antalet pastorat i Rönneberga var ett åttonde pastorat, Örja och Vadensjö, under 1600-talet prebende till stadskommunerna i Landskrona, se Carlquist, *Lunds stifts herdaminne... vol. 7, s. 458*.

43. GKG DIII f:2, Fjäre härads sjättepengslängd, opag., Vallda socken.

utvandringsförbud för de grupper som i statsmaktens ögon saknade skäl att lämna landet. Man var rädd för att en utvandring av tjänstefolk och bönder riskerade att utarma riket. Dessutom fanns det risk för att de gick i fientlig tjänst. Oavsett vilket stånd man tillhörde var det dock tillåtet att studera och bedriva handel utomlands, om det var till rikets nytta. Följaktligen uppmuntrades invandring. Det gällde att skydda rikets välfärd och säkerhet.⁴⁴

För Skånelandskapens del infördes svenska passregler av allt att döma i samband med införandet av uniformitet 1683. Förutom passlagstiftning och utvandringsregler instiftades tillfälliga förbud att resa över Sundet i kombination med försök att spärra gränsen. De främsta anledningarna var att förhindra epidemier och spioneri samt att stoppa utskrivna soldater på väg att fly.⁴⁵ Men lagar och förordningar har sällan sin motsvarighet i praxis. Låt oss därför titta närmare på vad längderna berättar om omständigheterna kring utvandringen efter kriget.

Från den skånska landsbygden återfinns som redan framgått tio notiser om utvandrade efter kriget. Nio av dessa är från Norra Åsbo härad. I likhet med notiserna som berör tiden före kriget är de ytterst knapphändiga med information om varför utvandringen ägt rum. Samtliga utvandrare var män och de hade, som det med smärre variationer anges i notiserna, lämnat sina hem »efter freden«. Det är oklart huruvida de flyttat ensamma eller tillsammans med sina familjer. I två notiser framgår det klart att det inte handlat om hela familjer som utvandrat. Bengt Bengtsson från Oderljunga socken hade som det heter »lämnat hustru och gods kvar i ett år efter utvandringen«. Drängen Sven Svensson i Rya som ägt en pantsatt skattegård hade lämnat hemorten och flyttat till Själland »efter kriget«. Han hade givits respass av viceguvernör Jöran Sperling. Tituleringen »dräng« antyder att det rörde sig om en yngre ogift man.⁴⁶

Vänder vi oss till Fjäre och Viske härader i Halland finner vi att sammanlagt sex personer utvandrat efter kriget. Här handlade det om fyra män och två kvinnor vars migration inte är kopplad till fredsslutet 1679.

44. Villstrand, s. 9–14, 29; Anna-Brita Lövgren, »Rätten att färdas fritt«, *Rätten. En festskrift till Bengt Ankarloo*, red. Lars M. Andersson m.fl., Lund 2000, s. 202.

45. Alf Åberg, »Ödegårdarna i Skåne och deras upptagande efter kriget 1675–1679«, *Karolinska förbundets årsbok*, Stockholm 1946; Persson, s. 265–269, 299f, särskilt noterna.

46. GGK DIII:2, Norra Åsbo härads sjättepengslängd, opag., Rya socken.

Eilert Hansson från Ålafors i Älvsåkers socken hade flyttat 1682 och notisen anger att hans hustru nu var på väg att flytta efter honom till Danmark. Anders Haraldsson från Kärra i Stråvalla socken var, enligt en uppdaterad längd från 1687, sedan ett år utomlands men »förväntades hemkomma».⁴⁷

Den sistnämnda notisen sätter fingret på frågan om återvändande efter kriget som väckts av Helga Leide i hennes kritik av Fabricius och Åberg. Sjtätpeingsnotiserna borde naturligtvis i detta sammanhang vara oanvändbara eftersom syftet med räfsten var att inventera den permanenta utvandringen. Men något överraskande finns det ett antal noteringar som, om än indirekt, pekar på att återvändandet till Skåne från Danmark inte bara handlade om en handfull bönder i Rönneberga härad.

Från Viske och Fjäre härader finns det sju notiser som klart visar hur utflyttade tillfälligt eller permanent återvänt från Danmark till Halland. En av dem var Oluva Olofsdotter från Värö socken i Viske härad som före kriget hade utvandrat med två systrar till Danmark. Efter kriget hade hon återvänt och arbetat där i ett år i socknen. Hon hade dock flyttat tillbaka till sina systrar igen. Ett annat exempel på återinvandring utgörs av en i längden icke namngiven bror till bonden Anders Larsson i Lindome socken som uppgavs nyligen ha kommit hem från utlandet.⁴⁸ Från staden Halmstad finns en i sammanhanget intressant notis som berättar om en viss Hans Holst vilken ägt en fastighet i Halmstad som han senare sålt. Längden berättar vidare att »[b]em[äl]te Holst uppehåller sig fuller nu i Köpenhamn men [är] *ingen borgare där utan stundom här och stundom där*, var han som en svag man sig underhålla kan [min kursivering]».⁴⁹ Här ser vi exempel på vad som skulle kunna benämnas en »gränsgångare», det vill säga en individ som till synes obehindrat rört sig fram och tillbaka i det nya gränsområdet. Att så också var fallet när det gäller Hans Holst beläggs av Halmstad rådstuguprotokoll från 1680-talets första år. Under perioden 1682 till 1684 var han personligen närvarande vid rådstugan i Halmstad vid åtminstone sju tillfällen.⁵⁰

47. GGK DIII f:2, Fjäre härads sjättepengslängd, opag., Älvsåkers och Stråvalla socknar samt RLM vol. 34 sign. D:1, Fjäre och Viske härader, opag.

48. GGK DIII f:2, Fjäre och Viske härads sjättepengslängd, opag., Lindome socken.

49. RLM vol. 34 sign. D:1, opag. Sjtätpeingslängder för städerna i Halland.

50. *Halmstads domböcker. Rådstuguprotokoll 1681–1683*, utg. Märta Hähnel, Lund 1961, s. 126, 132, 138, 143, 177, 183, 185, 196, 223f, 255, 257.

Även från Skåne finns flera uppgifter om återvändare. En av dem var adelsmannen Hans Walkendorf i Frosta härad som uppgavs ha varit flykting under kriget. Han hade återvänt efter fredsslutet och slagit sig ned på sitt gods. Ett annat exempel på återvändande utgörs av hustrun – hennes namn anges inte – till den tidigare arrendatorn på Bosjökloster vid namn David Eliasson. Hon hade flytt tillsammans med sin man och son under kriget, men efter att maken avlidit hade hon återvänt och var numera enligt notisen »bosatt i Landskrona«.⁵¹ Ytterligare exempel på att även bönder återvände är bonden Jöns Trulsson från Flädie socken i Torna härad, som enligt längden hade återkommit efter freden och begärt att få igen sin gård.⁵²

Förutom dessa återvändare finns det dessutom ett fall från Åsbo som visar att det också förekom regelrätt invandring till Skåne från västra sidan om Sundet. Det handlar om adelskvinnan Elin Passberg som vid tiden för räfstén antecknades som bosatt på sitt gods Bjärsgård i Gråmanstorps socken i Norra Åsbo härad. Hon uppgavs vara inflyttad från »andra sidan«. Att så också var fallet får stöd i flera dokument från Bjärsgårds godsarkiv. Där framgår det att Elin Passberg hade 1677 blivit änka efter amtmannen på Jylland, Ebbe Gyldenstjerne, och strax efter fredsslutet 1679 hade hon av en nära släkting, Lena Gyldenstjerne, köpt Bjärsgård. Flera av dokumenten i godsarkivet visar på ett mycket tydligt sätt att talet om en järnridå i Öresund och avbrutna kontakter är fullkomligt felaktigt. I juni 1683 fick Elin, enligt hennes egna räkenskaper, sällskap på godset av dottern Katrine Gyldenstjerne. De två kvinnorna har med sitt tjänstefolk under hela 1680-talet regelbundet rest över Sundet och korresponderat med släktingar i Danmark, bland annat 1684 då Kristine fick pengar för att besöka en moster i Köpenhamn. År 1691 betalade hon en skraddare i Köpenhamn för en beställning av kläder till sin dotter. Flera bevarade brev vittnar om en flitig korrespondens mellan henne och hennes två söner i Danmark och Frankrike under perioden 1680–96.⁵³

51. RLM vol. 34 sign. D:1, fol. 192v.

52. GHR EVIIAAA:1, Torna häradsrätts renoverade dombok 10 april 1684, opag.

53. Krapperrupstiftelsens arkiv; Bjärsgårds godsarkiv, sign. AII:1, H:2:1–4.

Sammanfattande slutord

Analysen av sjättepengsnotiserna har kunnat bekräfta, fördjupa och i viss mån ifrågasätta vad tidigare forskning haft att säga om hur Skånelandskapens övergång från Danmark till Sverige 1658 och konflikterna mellan de två staterna påverkade människors rörelser och kontakter över den nya gränsen.

Det som framför allt bekräftats är att den nya gränsen varken före eller efter skånska kriget kan betecknas som en järnridå. Undersökningen har också kastat ytterligare ljus över det föga förvånande faktum att kriget orsakat flyktingströmmar över Sundet.

Sjättepengsnotiserna antyder dock dels att flykten varit mer lokal, dels att antalet flyktingar varit betydligt lägre än vad som tidigare antagits. Häri ligger både ett ifrågasättande och en fördjupning av framförallt Fabricius' rön. Samtidigt förstärks bilden av att det efter kriget skett ett återvändande till Skåne.

En ny, och intressant, iakttagelse är att det också förekommit inflyttning från Danmark till Skåne efter kriget. Hur omfattande en sådan varit och vilka samhällsgrupper den kan ha omfattat ger dock inte sjättepengsräfsten något svar på.

Sammanfattningsvis innebar den nya statsgränsen och konflikterna mellan Sverige och Danmark inte att den tidigare östdanska befolkningen »alienrades« från befolkningen väster om Sundet. Trots statliga regleringar och våldsamheter staterna emellan fortsatte kontakterna mellan människor i Öresundsområdet på ett sätt som måste betecknas som »ömsesidigt«.

Summary

Migrants, Refugees, Returnees.

Migration in the Borderlands of Öresund in the Late 17th Century

The cession of Scania, Halland and Blekinge to Sweden in 1658 led to the creation of a new Öresund border. The question that this article attempts to get to grips with is how both the creation of the border and the Scanian War in 1676–1679 affected people's movements and contacts across this new border.

The analysis, which is based on the so-called "sjättepeng notices" or form of heredity taxation, a hitherto unexploited source designed to map emigrational movements after 1658, has endorsed, deepened and to a certain extent challenged previous research on the subject.

What has been most clearly confirmed is that the border cannot be described as an "iron curtain". Despite government regulations and the 1670s war, contacts between people in the Öresund Region continued. The study sheds further light on the movement of refugees in connection with the Scanian War. This exodus was of a local nature and the number of permanent refugees was presumably lower than that previously assumed. At the same time, the picture of a return to Scania after the war is strengthened.

A new observation is that migration from Denmark to Scania occurred after the change-over.

But just how extensive this migration was, and which social groups were involved, has not been possible to establish.

Referenser

Otryckta källor

Riksarkivet i Stockholm:

Räfst och likvidationsmyndigheter, vol. 34, Likvidationskommission över sjättepennningen i Skåne och Halland 1689–1694, signum D:1, »Häradshövdingarnas hållna inkvisitioner uti Skåne och Halland angående Hans Kongl. Maj:ts och Kronans competerande sjättepennning sedan anno 1658« (RLM vol. 34 sign. D:1)

Landsarkivet i Lund:

Skånska Generalguvernementskansliet, signum DIII f:2, »Skrivelser från häradshövdingar och befallningsmän« (fasc.), »Sjättepengslängder för Åsbo härader« (GGK DIII f:2)

Skånska Generalguvernementskansliet signum. DIII d:12 »Skrivelser från magistrater« (GGK DIII d:12)

Göta hovrätts arkiv i Jönköping:

Renoverade domböcker Malmöhus län 1683–1693, sign. EVIIAAA J:1, opag. Under Rönneberga, Oxie, Torna och Bara häradsrätter sommar- och hösttingen 1684 (GHR EVIIAAA J:1)

Krapperup slott, Krapperupsstiftelsens arkiv:

Bjärsgårds godsarkiv, sign. AII:1 resp. H:2:1-4, »Handlingar rörande Elin Passberg«

Tryckta källor

Halmstads domböcker. Rådstuguprotokoll 1681–1683, utg. Märta Hähnel, Lund 1961
Lund på 1690-talet, 1691 års sjättepenningslängd med upplysande anmärkningar. 1, Klemens och Drottens rotar, utg. Gunnar Carlquist, Föreningen Det gamla Lund, Lund 1923
Lund på 1690-talet, 1691 års sjättepenningslängd med upplysande anmärkningar. 2, Krafts och Vårfru rotar, utg. Gunnar Carlquist, Föreningen Det gamla Lund, Lund 1924

Litteratur

- Broberg, Richard, *Invandringen från Finland till mellersta Skandinavien före 1700*, Föreningen Norden, Stockholm 1980
- Carlquist, Gunnar, *Lunds stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid, Serie II, Biografier, 2. Oxie kontrakt*, Gleerup, Lund 1948
- Carlquist, Gunnar, *Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid, Serie II, Biografier, vol. 5. Bara, Ljunits och Herrestads kontrakt*, Gleerup, Lund 1954
- Carlquist, Gunnar, *Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid, Serie II, Biografier, vol. 7. Onsjö, Harjagers och Rönnebergs kontrakt*, Gleerup, Lund 1959
- Carlquist, Gunnar, *Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid, Serie II, Biografier, vol. 10. Åsbo och Bjäre kontrakt*, Arken, Lund 1985
- Donnan, Hastings, & Wilson, Thomas M., *Borders. Frontiers of Identity, Nation and State*, Berg, Oxford 1999
- Douhan, Bernt, *Arbete, kapital och migration. Valloninvandringen till Sverige under 1600-talet*, Uppsala universitet, Uppsala 1985
- Dübeck, Inger, *Fra gammel dansk til ny svensk ret. Den retlige forsvenskning i de tabte territorier 1645–1683*, Rigsarkivet, København 1987
- Erlandsson, Alf, *Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv*, Gleerup, Lund 1967
- Fabricius, Knud, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige. Anden del (Den skaanske provins 1660–1676)*, Nordisk forlag, København 1906
- Fabricius, Knud, *Skaanes overgang fra Danmark til Sverige. Fjerde del*, Nordisk forlag, København 1958
- Fabricius, Knud, »Skånsk indvandring til Sjælland i slutningen af 1600-tallet«, (Dansk) *Historisk tidsskrift*, 11 række, III, 1952
- Fagerlund, Solveig, *Handel och vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinno-perspektiv. Helsingborg ca 1680–1709*, Studia Historica Lundensia, Lunds universitet, Lund 2002
- Ingers, Ingemar, »Skåne och Danmark. Några synpunkter«, *Limhamniana 1963*, Limhamns museiförenings årsbok, Malmö 1963
- Leide, Helga, »Ödeläggelse och uppodling efter skånska kriget. En studie av gårdar, bönder och jordens uppodling i Landskronatrakten 1675–1700«, *Scandia* 1971:37
- Lövgren, Anna-Brita, »Rätten att färdas fritt«, *Rätten. En festskrift till Bengt Ankarloo*, red. Lars M. Andersson m.fl., Nordic Academic Press, Lund 2000

- Martinez, Oscar J., *Border People. Life and Society in the U.S.–Mexico Borderlands*, University of Arizona Press, Tucson 1994
- Moch, Leslie Page, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650* (2 utg.), Indiana University Press, Bloomington 2003
- Olsson, Mats, »Att inte understå sig att lämna sina hemman«, (Svensk) *Historisk tidskrift* 2001:1
- Palm, Lennart Andersson, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571–1997*, Stockholm 2000
- Persson, Bodil, *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*, Nordic Academic Press, Lund 2001
- Rosander, Göran, *Dalska arbetsvandringar före nya tidens genombrott*, Institutet för folklivsforskning, Stockholm 1979
- Rosén, Jerker, »Sjättepenningen och den svenska godspolitiken i Skåne på 1600-talet«, *Scandia* 1943:1
- Röndahl, Uno, *Skåneland utan förskoning*, Karlshamn 1981
- Sanders, Hanne, »Pest och porslin. Regional identitet kring Öresund efter 1658«, *Kulturens Årsbok 2000*, Lund 2000
- Sandklef, Albert, »Hallands jordbruk 1656–1900«, *Hallands historia, del 2. Från freden i Brömsebro till våra dagar*, red. Jerker Rosén m.fl., Halmstad 1959
- Sogner, Sølvi, »Tjenestejenter til Holland«, *Nordliv 1995–97. Migrasjon i Norden*, red. Michael Drake, Sølvi Sogner, Sune Åkerman m.fl., Foreningen Norden, Oslo 1997
- Stiernman, A., *Samling utaf Kongl. bref, stadgar och förordningar angående Sweriges rikes commerce, politie och oeconomie uti gemen...*, del 2, Stockholm 1750, s. 885f
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, *Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria*, Gidlund, Stockholm 1998
- Tägil, Sven, »Öresund som vallgrav och förbindelseled«, *Ale* 1985:1
- Villstrand, Nils Erik, »Statsmakt och migration under svensk stormaktstid«, *Historisk tidskrift för Finland*, 74:1 1989
- Åberg, Alf, »Ödegårdarna i Skåne och deras upptagande efter kriget 1675–79«, *Karolinska förbundets årsbok 1946*, Stockholm 1946
- Åberg, Alf, *När Skåne blev svenskt*, LT, Stockholm 1958